

Edukacja prawosławna na terenie miasta Siedlce

Orthodox Education in the City of Siedlce

Słowa kluczowe: edukacja, prawosławie, Siedlce

Key words: education, Orthodoxy, Siedlce

Streszczenie

W artykule opisano formy oddziaływań edukacyjnych organizowanych w ramach struktur Kościoła prawosławnego na terenie miasta Siedlce. Punktem wyjścia jest historyczny zarys uwarunkowań funkcjonowania wyznawców prawosławia, poczynając od XIX wieku aż do czasów współczesnych. W kolejnych częściach dokonano opisu szeroko pojętych działań edukacyjnych mających miejsce w czasie istnienia Guberni Siedleckiej oraz po roku 1918. Zwrócono uwagę, jak uwarunkowania polityczno-państwowe wpływają na zakres funkcjonowania społeczności wiernych, w tym możliwości kształcenia sprzyjające formacji religijnej. Doświadczenia siedleckiej społeczności pokazują, że religijność jako element samoidentyfikacji, wspomagana poprzez działania edukacyjne, zapewnia ciągłość wspólnoty mimo zmiennych warunków historycznych.

Abstrakt

The article describes forms of educational influences organized within the Orthodox church in Siedlce. It begins with a historical outline of considerations of the functioning of Orthodox believers from the 19th century

---

¹ Dr Izabela Kochan jest prodziekanem Wydziału Nauk Społecznych w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie oraz starszym wykładowcą w Katedrze Andragogiki i Socjologii Edukacji tego wydziału.

until modern times. In subsequent chapters educational activities taking place in Siedlce Governorate times and after 1918 are described. Special attention is drawn to how politico-public considerations affect the scope of the functioning of the community of believers, including the possibilities of education favourable for religious formation. Siedlce community's experiences show that devotion as an element of self-identification, as well as educational activities, ensure the community's continuance despite variable historical circumstances.

Wprowadzenie

Pierwsze wzmianki dotyczące osady Siedlce pochodzą z roku 1448. Przyczynkiem do podjęcia starań umożliwiających uzyskanie praw miejskich było powstanie samodzielnej parafii rzymskokatolickiej pw. Stanisława Biskupa Męczennika (Plewczyński 1996, 22, 25-26; Boryhowski 2004, 8). Przywilej zezwalający na lokację miasta został wydany przez króla Zygmunta Starego w dniu 15 stycznia 1547 roku. Z tego okresu nie zachowała się żadna dokumentacja pozwalająca określić przynależność wyznaniową mieszkańców.

Brak jest danych dotyczących funkcjonowania innych wyznań na terenie miasta. Pierwszą mniejszością wyznaniową zamieszkującą Siedlce byli najprawdopodobniej arianie, których obecność odnotowano, uwzględniając źródła, jakimi posługiwał się badacz historii Siedlec Antoni Winter, w XVI lub XVII wieku (Winter 1969, 25). Bezsprzecznym jest osadnictwo na terenie miasta ludności żydowskiej, datowane na XVII wiek (Kopówka 2001, 7). Przeobrażenie struktury wyznaniowej mieszkańców nastąpiło po III rozbiorze Polski (Bobryk 2004, 60-74), co było skorelowane z polityką narodowościową wdrażaną na obszarze całego Królestwa Polskiego związanego formalnie z Rosją. Elementem tej polityki był napływ ludności rosyjskiej, osadzanej w strukturze urzędu miasta, lokowanie jednostek wojskowych czy też umocnienie pozycji wyznawców prawosławia.

Niemniej, jak wynika ze zgromadzonych danych, samo miasto Siedlce nie zajmowały szczególnego miejsca w polityce rusyfikacyjnej Imperium.

Wszelkie zachodzące procesy miały więc bardziej naturalny i spokojniejszy charakter” (Bobryk, Kochan 2007, 33).

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż prawosławie na ziemiach polskich ma długą tradycję i w bliskiej odległości od terenów miasta Siedlce, na wschodnich rubieżach, funkcjonowało już od XI wieku (Mironowicz 2001) i jako takie nie było ono tworem całkowicie obcym².

Prawosławie na terenie miasta Siedlce

Pierwsza cerkiew w Siedlcach, pod wezwaniem św. Spirydona z Trymitus, powstała w 1837 r. Była ona utworzona w odpowiedzi na potrzeby duchowe żołnierzy stacjonujących na terenie miasta. Ulokowano ją w szpitalu działającym od 1832 roku (Grygrowicz 1999, 337), nie zachowały się jednak dokładne informacje dotyczące tego obiektu, wiadomo natomiast, że w roku 1858 w związku z napływem ludności wyznania prawosławnego świątynia ta została przekształcona w parafialną (Kašin-skij, Tilinskij 1912, 43). Po 1863 r. wierni, których liczbę określano wówczas na kilkaset, korzystali z posługi duszpasterskiej w kaplicach domowych (Mazur 1996, 27), wspomnianej cerkwi parafialnej oraz świątyni zlokalizowanej w miejskim ratuszu zwanym ‘Jackiem’.

W wyniku wzrostu liczby mieszkańców wyznania prawosławnego podjęto starania o budowę świątyni zaspokajającej potrzeby wiernych. Uroczystość położenia kamienia węgielnego pod budowę soboru odbyła się 18 czerwca 1868 roku. Inwestycja, dzięki której mieszkańcy zyskali budynek sakralny mieszczący jednorazowo 600-700 osób (Bobryk, Kochan 2007, 37), została zakończona w roku 1869 (Bobryk, Kochan 2010, 162).

---

² W odległości 30 km od Siedlec w Łosicach pierwsza cerkiew powstała w roku 1264 (Gil 1999, 143; Sosna 1978, 58). W miejscowości Hołubla oddalonej od miasta Siedlce o 16 km pierwsza świątynia prawosławna istniała w roku 1521, kiedy to nadano jej przywileje, potwierdzone w roku 1574 przez Mikołaja Kiszkę, pełniącego obowiązki starosty drohiczyńskiego (Slobodian 2005, 142).

W XIX oraz na początku XX wieku na terenie miasta funkcjonowała również cerkiew-szkoła („Osvâšenje Arhiepiskopom ‘‘ Ćeronimom ‘‘ cerkvi so školoû v ‘‘ gor. Sedlec ‘‘” 1900, 653), cerkiew wojskowa 188 Rezerwowego Krasnostawskiego Pułku Piechoty (Bobyryk, Kochan 2010, 167), cerkiew wojskowa 70. Riaskiego Pułku Piechoty („Osvâšenje v ‘‘ g. Sedlec ‘ polkovej cerkvi” 1903, 129), cerkiew pułkowa 13 Narewskiego Pułku Huzarów pw. św. Jerzego (Kašinskij, Tilinskij 1912, 42) oraz cerkiew w więzieniu (Glinskij 1903, 431).

Sytuacja wyznawców prawosławia na terenie Siedlec diametralnie zmieniła się po wycofaniu się Rosjan z miasta, co miało miejsce w roku 1915. Dotychczasowe miejsca kultu religijnego zostały przejęte na inne cele³. Wybuch I wojny światowej spowodował, iż istniejąca dotychczas struktura cerkiewna przestała niemalże istnieć. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Kościół prawosławny utracił swą uprzywilejowaną pozycję (Mironowicz 2018, 86). Zgodnie z treścią dekretu wydanego 16 grudnia 1918 roku w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego:

...wszelki majątek ruchomy i nieruchomy, znajdujący się na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej [...] pocerkiewny oraz stanowiący uposażenie duchowieństwa prawosławnego” („Dekret z dnia 16 grudnia 1918 r. w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego.” 1918)

został przejęty przez Skarb Państwa. Społeczność wiernych zyskała stałe miejsce kultu religijnego dopiero w roku 1933⁴, do tego czasu

³ Sobór p.w. Zesłania Ducha Świętego służył okupantom jako kościół garnizonowy dla wojska, po zakończeniu wojny został przejęty przez Kościół rzymskokatolicki. W budynku cerkwi-szkoły umieszczono Seminarium Nauczycielskie, który obecnie, po przebudowie, jest własnością Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Cerkiew w koszarach kozackich spełniała funkcję łaźni dla żołnierzy (zob. Bobryk, Kochan 2007, 123-140).

⁴ APPS, *Pismo Magistratu Miasta Siedlce, Wydział Gospodarczo-Budowlany z dn. 20 czerwca 1933 r. do Administracji Gminy Wyznaniowej Prawosławnej w Siedlcach, podpisano Prezydent Miasta i Budowniczy Miejski; Pozwolenie Magistratu Miasta Siedlec, Wydział techniczny nr 47, z dnia 21 czerwca 1933 r.*

spotykała się w domach prywatnych. W roku 1940, w wyniku żądania władz okupacyjnych, budynek pozyskany dzięki wieloletnim staraniom musiał zostać opuszczony, a kaplica do roku 1944 kilkakrotnie zmieniała lokalizację (Bobryk, Kochan 2007, 166-167). W czasie walk wyzwolńczych kaplica wraz z całym wyposażeniem spłonęła. Odrodzenie życia parafialnego w wyzwolonym mieście miało miejsce w pokoju mieszkania ks. Maksyma Sandowicza, sprawującego posługę duszpasterską w Siedlcach od roku 1941⁵. W roku 1945 wynajęto dwupokojowe mieszkanie celem zaspokojenia potrzeb religijnych społeczności prawosławnej, które przez wiele lat pełniło funkcję kaplicy.

W roku 1981 rozpoczęto starania o wniesienie świątyni, które zostały zwieńczone sukcesem w czerwcu 1990 roku⁶. Nowy budynek sakralny oraz wniesiony obok budynek parafialny, w którym część pomieszczeń przeznaczono na miejsce spotkań, przyczyniły się do rozkwitu życia parafialnego. Istniejąca dziś wspólnota prawosławna na stałe wpisała się w siedlecki krajobraz, dając jej członkom stabilność płynącą z istniejącej struktury parafialnej.

Edukacja prawosławna na terenie miasta w Guberni Siedleckiej

Ustanowienie miasta Siedlce stolicą guberni miało niewątpliwie ogromny wpływ na jego rozwój. Powstały liczne urzędy i instytucje, diametralnie wzrosła liczba ludności. Prawosławni byli trzecią pod względem liczebności społecznością wyznaniową. Do Siedlec jako ważnego ośrodka oświatowego przyjeżdżało wiele osób w celu podjęcia nauki, przebywając tu tylko czasowo, co jednak wpływało znacząco na wzrost znaczenia i aktywności środowiska prawosławnego. Świadczyło również o dobrym statusie materialnym tego środowiska (Bobryk 2008, 294). Wzrost liczby ludności wyznania prawosławnego skutkowałam nie tylko powstawaniem nowych miejsc kultu religijnego. Przy soborze

⁵ APPS, *Wykaz Kleru 1945 r.*, Dział I, p. 1.

⁶ APPS, *Konsekracja cerkwi prawosławnej Świętej Trójcy w Siedlcach*.

pw. Zesłania Ducha Świętego funkcjonowało Parafialne Prawosławne Towarzystwo Dobroczynności, w którego siedzibie w roku 1888 utworzono parafialną cerkiew-szkołę („Osvâšenie v' ' Sedleckom' ' sobore dvyh' ' novosooryžennyh' ' ikon' ' ” 1889, 6). Działalność oświatowa prowadzona w jej ramach skierowana była do sierot oraz dzieci z mniej zamożnych rodzin. Szkoła została wyposażona w niezbędne sprzęty dzięki pomocy duchowieństwa i wsparciu parafian. W pierwszym roku szkolnym naukę podjęło 34 dzieci, jednakże ich liczba stale się powiększała, co w efekcie końcowym stało się przyczynkiem do podjęcia starań o wzniesienie nowego budynku (Kašinskij, Tilinskij 1912, 78-79). W roku 1897 uczniowie musieli opuścić dotychczasową placówkę, która została przeniesiona do małej oficyny, skutkiem czego prawie połowa uczniów zmuszona była do rezygnacji z kształcenia (Bobryk, Kochan 2007, 61). Działania związane z nową inwestycją były ograniczone ze względu na brak środków finansowych. Nieopodal Siedlec znajdowała się nieczynna, drewniana karczma, której właścicielka, wyznania rzymskokatolickiego, zdecydowała się przekazać materiał z jej rozbiórki na potrzeby budowy szkoły (Mizeckij 1901, 346). Potrzebne do rozpoczęcia inwestycji pieniądze zaczęto zbierać wśród wiernych. Pierwsze datki zostały wpłacone przez arcybiskupa Ijeronima (Ekzemplarskij), na szczególną uwagę zasługiwała jednak ofiarność ludzi biednych, których ofiarę porównywano do wdowiego grosza („Osvâšenie Arhiepiškopom' ' ĩeronimom' ' cerkvi so školou v' ' gor. Sedlec' ' ” 1900, 636). Celem usprawnienia działań mających na celu jak najszybsze sfinalizowanie przedsięwzięcia powołano Komitet Budowy, którego przewodniczącym został siedlecki proboszcz protojerej N.Ł. Mizeckij. Grunt na potrzeby inwestycji został przekazany przez Prawosławne Towarzystwo Dobroczynności, a poświęcenie kamienia węgielnego, pod budowę miało miejsce 14 września 1899 roku (Kašinskij, Tilinskij 1912, 79). W uroczystości tej uczestniczył gubernator Jewgienij M. Subbotkin, co znacząco wpłynęło na jej rangę (Mizeckij 1901, 345). Należy zwrócić uwagę, iż budowę wsparł finansowo, bardzo znaczącą kwotą w wysokości 1102

rubli, późniejszy święty Cerkwi rosyjskiej, Jan z Kronsztadu. Świadczyło to niewątpliwie o ponadregionalnym znaczeniu siedleckiej inicjatywy rozwoju oświaty prawosławnej w życiu społeczności wiernych (Bobyryk 2007a, 264).

Wzniesiono jednopiętrowy, murowany budynek, według projektu Siergieja P. Niekljukowa („Osvâšenje Arhiepiskopom'' Ćeronimom'' cerkvi so školou v'' gor. Sedlec'' 1900, 636), poświęcony ku czci św. Leoncjusza z Rostowa w dniu 30 listopada 1900 roku, w którym znajdowały się „trzy sale lekcyjne, biblioteka, warsztaty, mieszkania dla nauczycieli, cerkiew z zakrystią” oraz sala posiedzeń oddziału Diecezjalnej Rady Oświatowej (Bobyryk, Kochan 2007, 67). W ramach tej placówki oświatowej wyodrębniono następujące jednostki organizacyjne: oddział żeński, oddział męski oraz szkołę gramoty⁷. Dzięki darczyńcom szkoła została wyposażona w niezbędne sprzęty i pomoce dydaktyczne. Ofiarność nie sprowadzała się wyłącznie do pomocy materialnej, osoby, którym dobro szkoły leżało na sercu, prowadziły również nieodpłatne zajęcia⁸. Nauka w szkole była nieodpłatna, dodatkowo mniej zamożni uczniowie otrzymywali wsparcie w postaci bezpłatnych materiałów potrzebnych do nauki. Taka praktyka była możliwa w oparciu o finansowanie Bractwa Świętego Leoncjusza Rostowskiego, powstałego w 1900 roku, którego członkowie podjęli się trudu utrzymania finansowego placówki, do której uczęszczało ok. 150 uczniów.

Zwraca uwagę fakt, iż ta koedukacyjna placówka nie ograniczała się wyłącznie do kształcenia dzieci wyznania prawosławnego. Wśród pobierających naukę w 1911 roku 21,1% stanowili uczniowie wyznania rzymskokatolickiego i 2,6% uczniowie wyznania mojżeszowego (Kašin-skij, Tilinskij 1912, 81).

⁷ Określenie szkoła gramoty odnosiło się do oddziału mającego na celu naukę elementarnych umiejętności pisania i czytania (Kašin-skij, Tilinskij 1912, 80).

⁸ Prowadzono lekcje zasad łączności telegraficznej, kowalstwa, ślusarstwa, stolarstwa (Bobyryk, Kochan, 2007, 72).

Charakter szkoły wyznaczał tryb jej funkcjonowania, każdy dzień zaczynał się od modlitwy, w której uczestniczyła cała społeczność, na czele z duchownymi, dopiero później rozpoczynano zajęcia dydaktyczne (Mizeckij 1902, 15), których program był zatwierdzony przez Synod Biskupów. O wysokim poziomie prowadzonego w szkole kształcenia świadczą dobre wyniki w nauce, potwierdzone ocenami z egzaminów końcowych oraz opinią wizytatora Diecezjalnej Rady Szkolnej z kwietnia 1902 roku („Otčet’ o sostoànii i deatel’nosti Sedleckago vo imâ Svâtitelâ Leontiâ Rostovskago Bratstva za 1902-oj (vtoroj bratskij) god’” 1902, 619).

Uprzywilejowana pozycja Kościoła prawosławnego w owym czasie sprzyjała pozyskiwaniu dodatkowych środków umożliwiających sprawne funkcjonowanie placówki. W roku 1902, na okres pięcioletni, szkoła otrzymała bezpłatny przydział drzewa z terenu lasów łukowskich. „Szkoła otrzymała również ziemię pod Siedlcami, by dochody uzyskiwane z niej były przeznaczane na utrzymanie placówki” (Bobyryk, Kochan 2007, 76). Z budżetu miasta, od roku 1905, otrzymywano zasiłek w wysokości 150 rubli. Poza tym, oczywiście, placówka otrzymywała wsparcie Kościoła prawosławnego. Szkoła była także miejscem spotkań i różnorodnych wykładów, tym samym oddziaływała na środowisko lokalne przyczyniając się do jego integracji. Placówkę postrzegano jako „wspaniały rozsądek prawosławia, rozlewający świat dobrej wiedzy i czystej miłości w serca dzieci biedniejszej ludności miasta Siedlce” (Kašiniskij, Tilinskij 1912, 80-81).

Działalność edukacyjna na terenie miasta w czasie funkcjonowania Guberni Siedleckiej była również prowadzona w ramach funkcjonującego od 1868 roku schroniska dla dzieci. Ochronka była finansowana ze środków Parafialnego Towarzystwa Dobroczynności, które w związku z prowadzoną działalnością otrzymało dodatkowe wsparcie władz miejskich (Kašiniskij, Tilinskij 1912, 105-106). W listopadzie 1893 roku zmieniono lokalizację ‘Aleksandrowskiego Dziecięcego Przytułku’.

Budynek usytuowano naprzeciwko istniejącej szkoły cerkiewnej. Dzieci, które znalazły tam schronienie, poza opieką, miały również zapewnione godne warunki do nauki. W ramach dodatkowych zajęć nabywały umiejętności, które umożliwiały im podjęcie pracy, tym samym pozyskanie środków do życia. Placówkę zlikwidowano w 1907 roku, kiedy to podjęto decyzję o przeniesieniu dzieci do przytułku prowadzonego przez mniszki w klasztorze w miejscowości Wirów. Decyzja ta była podyktowana przekonaniem, iż działalność opiekuńczo-wychowawcza prowadzona w klasztornych ośrodkach jest jakościowo lepsza.

W roku 1913 Gubernia Siedlecka została zlikwidowana, tym samym Kościół prawosławny na tym terenie utracił dotychczasową, uprzywilejowaną pozycję. W wyniku wybuchu I wojny znaczna część wyznawców prawosławia, w tym duchownych, podjęła decyzję o ewakuacji, która w Siedlcach miała miejsce w lipcu i sierpniu 1915 roku (Winter 1969, 209). Pozostali na terenie miasta wierni, pozbawieni struktury parafialnej oraz dostępu do dotychczasowych miejsc kultu religijnego, zmuszeni zostali do dbałości o spuściznę swych przodków w 'cerkwiach domowych'.

Edukacja prawosławna na terenie miasta Siedlce po roku 1918

W odrodzonej Polsce wyznawcy prawosławia, kojarzeni jednoznacznie z zaborcą, musieli podjąć trud funkcjonowania w całkowicie odmiennej rzeczywistości społecznej i politycznej. Poddawani byli różnorodnej presji i ograniczeniom. Dotyczyło to również języka liturgii i nauczania religii. Jednym z takich działań było wywieranie presji na rzecz stosowania języka polskiego zamiast starocerkiewnosłowiańskiego (Bobryk 2011, 123-125). Aktywizacja wiernych w zakresie odbudowy struktury parafialnej, na terenie miasta Siedlce, świadczyła o ich ogromnej determinacji, której działania zostały zintensyfikowane na dążeniu do odzyskania nieruchomości stanowiących nieodłączny element tejże struktury .

Prawosławna działalność oświatowa w wymiarze instytucjonalnym przestała istnieć. Niewątpliwie jednak społeczność wiernych prowadziła działania o charakterze edukacyjnym. Bogusław Milerski wskazuje:

... Kościół jako wspólnota komunikacyjna jest zarazem wspólnotą edukacyjną. Dyskurs i jego elementy, jak treści, warunki etyczne, warunki semantyczne, sam proces komunikacji i interpretacji oraz konsekwencje ontyczne, nie są nigdy czymś danym, lecz zawsze zadaniem, a więc z założenia łączą się z procesem kształcenia (Milerski 2019, 536-537).

Edukacja prawosławnych na terenie miasta Siedlce w odrodzonej Polsce ukierunkowana była na kształtowanie tożsamości wyznaniowej kolejnych pokoleń, o czym świadczy fakt stopniowej odbudowy życia parafialnego. Integralną częścią tej działalności było przywrócenie katechezy na grunt szkolny, co miało miejsce w roku 1933, zgodnie z misją kanoniczną na nauczanie religii w szkołach średnich i powszechnych, udzieloną ówczesnemu proboszczowi parafii siedleckiej ks. protojerejowi Włodzimierzowi Wieżańskiemu⁹. Zmiany w strukturze wiekowej oraz liczebności wspólnoty wiernych związane z wybuchem II wojny światowej doprowadziły do sprowadzenia edukacji religijnej wyłącznie na płaszczyznę działań wewnątrz prawosławnej społeczności w Siedlcach.

Należy podkreślić, iż w prawosławiu, jak i innych wyznaniach chrześcijańskich, kwestie oświatowo-wychowawcze nie ograniczają się wyłącznie do formalnego systemu nauczania, czy kształcenia przyparafialnego. Dzieci bowiem od najwcześniejszych lat winny przechodzić formację duchową i edukacyjną w życiu rodzinnym, zgodnie z zasadami wiary (Bobyryk, 2007b, 115). To właśnie rodziny zamieszkujące teren miasta Siedlce oraz ich wiara były najważniejszym czynnikiem, który zadecydował o odrodzeniu parafii, zwieńczonym nowym budynkiem cerkwi w roku 1990. We wrześniu tego samego roku miał miejsce powrót religii do szkół¹⁰, ze względu jednak na brak wymaganej liczby

⁹ APPS, *Zaświadczenie Metropolity św. Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce z dn. 21 września 1933 r.*

¹⁰ Jak trafnie zauważa Tadeusz J. Zieliński „Szczegółowe kwestie nauczania religii

uczniów do prowadzenia religii w szkole prawosławna młodzież objęta była edukacją religijną prowadzoną w warunkach domowych, przez duchownego dojeżdżającego do Siedlec z Warszawy¹¹

Obecnie nauka religii odbywa się w punkcie katechetycznym mieszczącym się w budynku plebanii i obejmuje uczniów szkół podstawowych oraz ponadpodstawowych. Edukacyjne oddziaływanie parafii nie sprawdza się jednak wyłącznie do prowadzenia katechezy. Od marca 2011 roku przy Parafii Prawosławnej pod wezwaniem Świętej Trójcy w Siedlcach funkcjonuje Diecezjalny Ośrodek Kultury Prawosławnej 'Frontida'. Zgodnie z zapisem statutowym instytucja ta została utworzona celem szeroko pojętej edukacji religijnej, kulturalnej oraz historycznej. Cele te są realizowane m.in. poprzez cykliczne wykłady, mające charakter otwarty, będące odpowiedzią na zainteresowania wiernych. Odbywają się również spotkania integracyjne będące odpowiedzią na potrzeby młodych ludzi podejmujących kształcenie na terenie miasta. Siedlce tradycyjnie były ważnym ośrodkiem oświatowym. Przez to kształtowana była funkcja centrum regionalnego, do którego przybywało wielu ludzi w celu podjęcia nauki. Już w XIX wieku powstało wiele placówek edukacyjnych. Wiek XX to stały rozwój szkolnictwa, które dynamizowało rozwój miasta. Tendencja ta mimo zmian wywołanych reformami administracyjnymi i edukacyjnymi utrzymała się również w XXI wieku (Bobryk, Stelingowska 2007, 551-554).

Renata Nowakowska-Siuta zwraca uwagę na brak wspólnotowości odczuwany przez młodych ludzi na różnych płaszczyznach życia (Nowakowska-Siuta 2019, 780). Wspólnotowość budowana w oparciu

---

w szkole wymagają regulacji podkonstytucyjnej, w przepisach prawa międzynarodowego, ustawodawstwie zwykłym i w wydanych na jego podstawie aktach wykonawczych. Nie ulega kwestii, iż polski prawodawca nie wypracował w tym zakresie adekwatnej regulacji, z oczywistą szkodą dla ochrony praw uczniów, nauczycieli, rodziców i innych uczestników procesu oświatowego będących osobami fizycznymi" (Zieliński 2019, 790).

¹¹ W tym czasie posługę duszpasterską na terenie miasta Siedlce pełnił ks. mitrat Borys Dykaniec, z którego inicjatywy, po wieloletnich staraniach o uzyskanie placu, rozpoczęto budowę cerkwi.

o edukację religijną wzmacnia środowisko diasporalne. W dobie rosnącej różnorodności religijnej i sekularyzacji budowa pogłębionych relacji między członkami danej społeczności, sprzyja jej spójności. Powiększająca się liczba młodych ludzi w administracyjnych granicach Parafii Prawosławnej pw. Trójcy Świętej w Siedlcach wymusza niejako działania mające na celu rekonstrukcję wspólnoty oraz zaspokojenie potrzeby wspólnotowości.

Wpływ na formację duchową i aktywność w zakresie edukacji, zwłaszcza religijnej, ma również Bractwo Młodzieży Prawosławnej Diecezji Lubelsko-Chełmskiej. Młodzież z Siedlec ma możliwość nie tylko być biernym odbiorcą inicjatyw, ale także aktywnie w nich uczestniczyć. Są to różnego rodzaju konkursy, szkolenia, obozy, pielgrzymki, działalność propagatorska, co nie tylko przyczynia się do poszerzenia wiedzy, ale również odgrywa ważną funkcję integracyjną przyczyniając się do kształtowania wspólnoty (Bobryk 2017, 5-13).

Podsumowanie

U podstaw edukacji prawosławnej na terenie miasta Siedlce, zarówno w przeszłości, jak i w terażniejszości, leży zachowanie tożsamości religijnej. W dobie procesów globalizacji kwestia tożsamości religijnej staje się coraz ważniejsza. Religia jako czynnik identyfikujący odgrywa istotną rolę w rozwoju każdej jednostki, sprzyjając jej wewnętrznej integralności. Naturalny transfer wiedzy o religii na gruncie rodziny, wspomagany przez szeroko pojęte działania edukacyjne, daje poczucie zakorzenienia we własnej tradycji. Doświadczenia siedleckiej społeczności pokazują, że religijność jako element samoidentyfikacji zapewnia ciągłość wspólnoty mimo zmiennych warunków historycznych.

Bibliografia

Bobryk, Adam. 2004. „Przemiany struktury etnicznej i wyznaniowej miasta w perspektywie stulecia. Przykład Siedlec.” *Studia Etnologiczne i Antropologiczne* 8: 60-74.

- Bobyryk, Adam. 2007a. „Pol'skie sledy deâtel'nosti pravednogo Ioanna Kronštadskogo.” W *Mentalitet slavân i irtegracionnyye processy: istoriâ, sovremennost', perspekmivy*. Red. Viktor V. Kirienko,: 262-265. Gomel: Ministerstvo Obrazovaniâ Respubliki Belaru-s'/Gomel'skij oblastnoj Sovet deputatov/Uçreždenie obrazovaniâ «Gomel'skij gosudarstvennyj tehničeskij universitet imeni P. O. Suhogo»/Beloruskij slavânskij komitet, Obšestvo Kirilla Turovskogo.
- Bobyryk, Adam. 2007b. „Przestrzeń sacrum w domu rodziny prawosławnej.” W *Kultura i przestrzeń. Dawne i nowe krajobrazy kulturowe w Polsce i na Słowacji*. Red. Zygmunt Kłodnicki, Anna Drożdż, 109-117. Katowice: Wydawnictwa Naukowe i Artystyczne GNO-ME.
- Bobyryk, Adam. 2008. „Wielokulturowość w warunkach konfliktu społecznego. Przykład Siedlec.” W *Tożsamość na styku kultur = Tapatybê kultûry sankirtoje*. Red. Irena Masojć, Romuald Naruniec, 291-305. Wilno: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Bobyryk, Adam. 2011. „Narodowościowy aspekt języka Liturgii w Polskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej.” W *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*. Tom 1: *Wokół religii i jej języka*. Red. Ewa Gola-chowska, Anna Zielińska, 121-133. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk/Fundacja Sławistyczna.
- Bobyryk, Adam. 2017. „Kształtowanie wspólnoty. Integracyjno-formacyjna funkcja działalności Bractwa Młodzieży Prawosławnej w Polsce na przykładzie Diecezji Lubelsko-Chełmskiej.” W *Molodizhna politika: problemi ta perspektivi*. Tom 8., red. Svitlana Ŝudlo, 5-13. Drohobich-Zielona Góra: Drohobits'kii Derzhavnii Pedagogichnii Universitet imeni Ivana Franka.
- Bobyryk, Adam, i Izabela Kochan. 2007. *Prawosławie w Siedlcach*. Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe/Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama”.

- Bobryk, Adam, i Izabela Kochan. 2010. *Ślady przeszłości. Historia i terażniejszość Prawosławia na południowo-zachodnim Podlasiu w świadomości społecznej*. Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe/Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama”.
- Bobryk, Adam, i Barbara Stelingowska. 2007. „Dzieje najnowsze Siedlec.” W *Siedlce 1448-2007*. Red. Edward Kospath-Pawłowski, 540-601. Siedlce: Akademia Podlaska/Siedleckie Towarzystwo Naukowe.
- Boryhowski, Rafał. 2004. „Parafia św. Stanisława B. M. w Siedlcach w latach 1532-1918. Zarys dziejów.” *Prace Archiwalno-Konserwatorskie* 14: 7-20.
- „Dekret z dnia 16 grudnia 1918 r. w przedmiocie przymusowego zarządu państwowego.” 1918. *Dziennik Praw*: 164 {poz. 67}.
- Gil, Andrzej. 1999. *Prawosławna eparchia chełmska do roku 1596*. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska.
- Glinskij, Nikołaj. 1903. „Poezdka Ego Preosvâšenstva, Preosvâšennago Evlogiâ, Episkopa Lûblińskiego v'' Vïrov'', Sedlec' i Teolin''.” *Xolmsko-Varshavskii Eparkhial' ni Vestnik''* 35: 428-433.
- Grygorowicz, Aleksander. 1999. „Architektura świątyni prawosławnych w Polsce.” W *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*. Red. Krzysztof Leśniewski, Jadwiga Leśniewska, 327-369. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska.
- Kashinskii, S. D., i I.I. Tilinskii. 1912. *Gorod Sedlec'. Īstoriko-statističeskij očerk', Sedlec'*. Siedlce [b.n.w.].
- Kopówka, Edward. 2001. *Żydzii siedleccy*. Siedlce: Edward Kopówka.
- Mazur, Krzysztof. 1996. *Kościoły i związki wyznaniowe w Siedleckiem. Historia, doktryna, współczesność*. Siedlce: Towarzystwo Miłośników Podlasia.
- Milerski, Bogusław. 2019. „Reformacja jako źródło inspiracji dla działalności Kościoła w świecie współczesnym.” *Rocznik Teologiczny* 3: 525-540.

- Mironowicz, Antoni. 2001. *Kościół prawosławny w dziejach dawnej Rzeczypospolitej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Mironowicz, Antoni. 2018. „Cerkiew prawosławna w II Rzeczypospolitej.” *Elpis* 20: 85-109.
- Mizeckij, Naum Łukicz. 1901. „Sedleckaâ Svâto-Leont´evskaâ Cerkov´ – škola i eâ Bratstvo.” *Xolmsko-Varshavskii Eparkhial´ni Vestnik´´* 28: 345-348.
- Mizeckij, Naum Łukicz. 1902. „Poyčenie v´´ den´ 30 noâbrâ 1901 goda skazannoe v´´ Sedleckoj Svâto-Leont´evskoj cerkvi – školy po slyčaû prazdnovaniâ pervoj godovšiny osvâšeniâ eâ Vysokopreosvâšennym´´ Ćeronimom´´, Arhiepiskopom´´ Holmsko Varšavskim´´.” *Xolmsko-Varshavskii Eparkhial´ni Vestnik´´* 2: 14-15
- Nowakowska-Siuta, Renata. 2019. „Sprawczość i wspólnotowość. Autopercepcje przyszłych nauczycieli w konfrontacji z funkcjami i zadaniami współczesnego uniwersytetu.” *Rocznik Teologiczny* 4: 763-783.
- „Osvâšenie Arhiepiskopom´´ Ćeronimom´´ cerkvi so školoû v´´ gor. Sedlec´.” 1900. *Xolmsko-Varshavskii Eparkhial´ni Vestnik´´* 52: 653-655.
- „Osvâšenie v´´ g. Sedlec´ polkovojoj cerkvi.” 1903. *Xolmsko-Varshavskii Eparkhial´ni Vestnik´´* 10: 129.
- „Osvâšenie v´´ Sedleckom´´ sobore dvyh´´ novosooryžennyh´´ ikon´´.” 1889. *Xolmsko-Varshavskii Eparkhial´ni Vestnik´´* 1: 6.
- „Otčet´´ o sostoâniî i deâtel´nosti Sedleckago vo imâ Svâtitelâ Leontiâ Rostovskago Bratstva za 1902-oj (vtoroj bratskij) god´´.” 1902. *Xolmsko-Varshavskii Eparkhial´ni Vestnik´´* 51: 619.
- Plewczyński, Marek. 1996. „W Rzeczypospolitej Obojga Narodów.” W *Siedlce 1448-1995*. Red. Edward Kospath-Pawłowski, 22-44. Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe/Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach.

- Slobodian, Wasyl. 2005. *Cerkvi holms'koj eparhii*. L'viv: Naukove tovaristvo im. Shevchenka.
- Sosna, Grzegorz. 1978. „Historyczny zarys Kościoła Prawosławnego od zarania dziejów do chwili obecnej na terenie województwa Białostockiego.” *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego* 3-4: 46-94.
- Winter, Antoni. 1969. *Dzieje Siedlec 1448-1918*. Warszawa: Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych.
- Zieliński, Tadeusz. 2019. „Nauczanie religii a kwestia neutralności światopoglądowej i świeckości szkoły w Polsce.” *Rocznik Teologiczny* 4: 785-809.

Materiały archiwalne

APPS – Archiwum Parafii Prawosławnej w Siedlcach

- *Pismo Magistratu Miasta Siedlce, Wydział Gospodarczo-Budowlany z dn. 20 czerwca 1933 r. do Administracji Gminy Wyznaniowej Prawosławnej w Siedlcach, podpisano Prezydent Miasta i Budowniczy Miejski; Pozwolenie Magistratu Miasta Siedlec, Wydział techniczny nr 47, z dnia 21 czerwca 1933 r.*
- *Wykaz Kleru 1945 r.*
- *Konsekracja cerkwi prawosławnej Świętej Trójcy w Siedlcach.*
- *Zaświadczenie Metropolity św. Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce z dn. 21 września 1933 r.*

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXII

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2020

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanoli Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Redakcja językowa – Kalina Wojciechowska

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Objętość ark. wyd.: 19,3

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10, 15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

IN MEMORIAM

<i>Prof. dr hab. Janusz T. Maciuszko</i>	1103
<i>Bp dr h.c. Janusz Narzyński</i>	1109
<i>Bp dr h.c. Jan Szarek</i>	1113
<i>Ks. dr Włodzimierz Nast</i>	1117
<i>Ks. mgr Jan Prokopiuk</i>	1121

ARTYKUŁY

MICHAEL WOLTER, <i>Christliche Gemeinden und kultureller Pluralismus im 1. Jahrhundert n. Chr</i>	1125
ANDRZEJ KUŹMA, <i>Autorytet Kościoła rzymskiego i jego biskupa w nauczaniu św. Ireneusza z Lyonu, Tertuliana i św. Cypriana z Kartaginy</i>	1151
АЛЕКСАНДР ПАСКАЛЬ, <i>Малоизвестные актыовые документы XV-XVIII вв., найденные А. С. Будиловичем в Любленской губернии в конце XIX в.</i>	1193
METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), ANDRZEJ BACZYŃSKI, <i>Mysterium Wcielenia Syna Bożego</i>	1223
JERZY TOFILUK, <i>Miłosierdzie Boże w tekstach Triodionu Postnego</i>	1245
WIKTOR ORLOF, JAKUB KOSTIUCZUK, <i>Trans i opętanie – obiekt zainteresowania teologii i psychiatrii</i>	1263
KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI, <i>Nowa prawna definicja śmierci w Polsce jako problem filozoficzno-teologiczny</i>	1281
PAWEŁ BORECKI, <i>Nierówne traktowanie nierzymskokatolickich związków wyznaniowych we współczesnym polskim systemie prawnym – wybrane zagadnienia</i>	1309
ARTUR ALEKSIEJUK, ELŻBIETA ALEKSIEJUK, <i>Tożsamość i charakter prawosławnej refleksji pedagogiczno-religijnej</i>	1339
IZABELA KOCHAN, <i>Edukacja prawosławna na terenie miasta Siedlce</i>	1367
ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Selekcja metod kształcenia w realizacji lekcji religii zgodnie z koncepcją tematyczno-problemową. LEGO® Education Maker jako propozycja metodyczna</i>	1383

JOANNA KLUCZYŃSKA, *Projekt socjalny jako złożony i wieloetapowy proces działań pomocowych* 1415

MATERIAŁY

WILHELEM SCHWENDEMANN, *Frisch, kommunikativ, frei – Die Zürcher und Genfer Bibel im Vergleich mit der Buber Rosenzweig Bibelausgabe* 1431

WILHELEM SCHWENDEMANN, *Begegnung – Beziehung – Menschsein – Menschenwürde – ein paar Bemerkungen zu Bubers Verständnis der philosophischen Anthropologie* 1455

STANISŁAW OBIREK, *Krytyczna etyka polityczna zakorzeniona w życiu* 1481

JERZY (PAŃKOWSKI), *Przemówienie inauguracyjne (8 października 2020)* 1505

KRONIKA

Inauguracja roku akademickiego 2020/2021 (8 października 2020) (JERZY BETLEJKO) 1511

Międzynarodowa e-konferencja naukowa „Eko(teo)logicznie – Chrześcijańskie wobec wyzwań” (5 listopada 2020) (SEBASTIAN MADEJSKI) 1513

Wykaz autorów 1519

Recenzenci „Rocznika Teologicznego” w roku 2020 1521

Contents

IN MEMORIAM

<i>Prof. Janusz T. Maciuszko PhD habil.</i>	1103
<i>Rev. Bp. Janusz Narzyński PhD h.c.</i>	1109
<i>Rev. Bp. Jan Szarek PhD h.c.</i>	1113
<i>Rev. Włodzimierz Nast PhD</i>	1117
<i>Rev. Jan Prokopiuk MA</i>	1121

ARTICLES

MICHAEL WOLTER, <i>Christian Communities and Cultural Pluralism in the 1st century A.D.</i>	1125
ANDRZEJ KUŹMA, <i>The Authority of the Church of Rome and Its Bishop in the Teaching of St. Irenaeus of Lyons, Tertullian and St. Cyprian of Carthage</i>	1151
ALEXANDR PASCAL, <i>Little-known Statutory Documents of the 15th to 18th Centuries, found by A. S. Budilovich in the Province of Lublin at the End of the 19th Century</i>	1193
METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), ANDRZEJ BACZYŃSKI, <i>The Mystery of the Incarnation of the Son of God</i>	1223
JERZY TOFILUK, <i>The Mercy of God in the Texts of the Lenten Triodion</i> ..	1245
WIKTOR ORLOF, JAKUB KOSTIUCZUK, <i>Trance and possession – an object of interest in theology and psychiatry</i>	1263
KRZYSZTOF LEŚNIEWSKI, <i>The New Legal Definition of Death in Poland as a Philosophical and Theological Problem</i>	1281
PAWEŁ BORECKI, <i>Unequal Treatment of non-Roman Catholic Religious Associations in the Contemporary Polish Legal System – Selected Issues</i>	1309
ARTUR ALEKSIEJUK, ELŻBIETA ALEKSIEJUK, <i>The Identity and Nature of Orthodox Pedagogical and Religious Reflection</i>	1339
IZABELA KOCHAN, <i>Orthodox Education in the City of Siedlce</i>	1367

ELŻBIETA BEDNARZ, <i>Selection of Teaching Methods in Implementation of Religious Education Classes according to Thematic and Problem-based Learning. LEGO® Education Maker as a Methodological Proposal</i>	1383
--	------

JOANNA KLUCZYŃSKA, <i>Social projects. Assumptions of the projects in social suport</i>	1415
---	------

MATERIALS

WILHELEM SCHWENDEMANN, <i>Fresh, Communicative, Free – The Zurich and Geneva Bibles compared with the Buber-Rosenzweig Bible Edition</i>	1431
--	------

WILHELEM SCHWENDEMANN, <i>Encounter – Relationship – Being human – Human dignity – a few Remarks on Buber's Understanding of Philosophical Anthropology</i>	1455
---	------

STANISŁAW OBIREK, <i>Critical Political Ethics Rooted in Life</i>	1481
---	------

JERZY (PAŃKOWSKI), <i>Inaugural speech (8th October 2020)</i>	1505
--	------

KRONIKA

<i>Inauguration of the academic year 2019/2020 (8th October 2020)</i> (JERZY BETLEJKO).....	1511
--	------

<i>International Scientific E-Conference „Eco(theo)logically – Christians in the Face of Challenges” (5 November 2020)</i> (SEBASTIAN MADEJSKI)	1513
---	------

List of authors	1519
-----------------------	------

List of Reviewers of „Theological Yearbook” in 2020.....	1521
--	------

Wykaz autorów

Michael Wolter, wolter@uni-bonn.de, Universität Bonn, Evangelisch-Theologische Fakultät, Abteilung für Neues Testament, An der Schlosskirche 2–4, 53113 Bonn, Germany

Andrzej Kuźma, a.kuzma@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Alexandr Pascal, PascalAD@rsl.ru, Rosja, 119019, Moskwa, ul. Vozdvizhenka, d. 3/5

Metropolita Sawa (Michał Hrycuniak), m.hrycuniak@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Andrzej Baczyński, a.baczyński@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jerzy Tofiluk, jerzy.tofiluk@gmail.com, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Wiktor Orlof, w_orlof@wp.pl, ul. Zwycięstwa 29/62, 15-703 Białystok

Jakub Kostieczuk, j.kostieczuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Krzysztof Leśniewski, krzysztof.lesniewski@kul.pl, Katedra Teologii Prawosławnej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin

Paweł Borecki, pawelborecki@op.pl Zakład Prawa Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski, Collegium Iuridicum I, pok. 228, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

Artur Aleksiejuk, a.aleksiejuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Elżbieta Aleksiejuk, e.aleksiejuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Izabela Kochan, i.kochan@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Elżbieta Bednarz, e.bednarz@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna Kluczyńska, j.kluczynska@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa